

CES

CENTRUM EKONOMICKÝCH STUDIÍ VŠEM

2

ISSN 1801-1578

vydání 02 / ročník 2008 / 31.1.2008

Bulletin CES VŠEM

V TOMTO VYDÁNÍ

Růst produktivity práce v nových zemích EU

Mojmír Hájek: Informace o nejvýznamnějších poznacích hodnocení produktivity práce v nových členských zemích EU, a to ve vztahu mezi růstem ekonomické úrovně a produktivity práce. Podrobnější analýza faktorů růstu produktivity práce v rozdělení na příspěvky kapitálu, pracovní síly a technického pokroku. (strana 1)

Omezení vypořádací schopnosti HDP

Růžena Vintrová: Informace o výsledcích analýzy reálné konvergence zohledňující vliv vývoje směnných relací a přesuny důchodů mezi zeměmi. Zvláštní pozornost věnována důsledkům hromadného přemísťování výroby do rozvíjejících se zemí s řádově nižší mzdovou a cenovou hladinou. (strana 3)

Institucionální sektory v české ekonomice

Vojtěch Spěváček: Informace o výsledcích analýzy sektorové struktury české ekonomiky s využitím metodiky a dat národního účetnictví. Sektory zahrnují příbuzné institucionální jednotky, mezi nimiž probíhají důchodové, kapitálové a finanční transakce (nefinanční podniky, finanční instituce, vládní instituce, soukromé neziskové instituce, domácnosti). (strana 5)

Růst produktivity práce v nových zemích EU

Produktivita práce je jedním z ukazatelů výkonnosti ekonomiky, na kterou se zaměřuje pozornost při analýze konvergence nových členských zemí Evropské unie k původním a vyspělejším členským zemím EU-15. Je faktorem, který přispívá k růstu ekonomické úrovně země, měřené jako reálný HDP na obyvatele (HDP/obyv.). Empirická analýza se soustřeďuje na srovnání vývoje v osmi nových členských zemích střední a východní Evropy, které vstoupily do EU v květnu 2004¹, a v Bulharsku a Rumunsku, které vstoupily do EU v lednu 2007, s vývojem EU-15. Těchto deset nových členských zemí budeme označovat jako EU-10.²

1. Teoreticko-metodologická východiska

Růst ekonomické úrovně, resp. reálného HDP/obyv., je podmínkou zvyšování ekonomického blahobytu a kvality života. Za jinak stejných okolností růst produktivity práce zvyšuje reálný HDP/obyv. Vedle růstu produktivity práce vede k růstu HDP/obyv. rovněž růst poměru mezi zaměstnaností a počtem obyvatelstva. Tento poměr je výsledkem růstu míry participace, poklesu míry nezaměstnanosti, vyšší míry zaměstnanosti nebo vyššího podílu populace v produktivním věku. Růst tohoto poměru má však svoje hranice a tak hlavním faktorem růstu HDP/obyv. v dlouhém období je růst produktivity práce. Ten není v dlouhém období v zásadě omezen a je udržitelný v důsledku technického pokroku (inovaci) v širokém slova smyslu.

2. Použitý model

Reálný HDP/obyv. je roven produktivitě práce násobené podílem zaměstnanosti na populaci. Produktivita práce je dlouhodobě hlavním faktorem růstu ekonomické úrovně, ale v řadě zemí lze očekávat i změnu podílu zaměstnanosti na populaci, i když její růst má v dlouhém období svoje hranice.

Pro analýzu faktorů produktivity práce použijeme původní teoretický koncept Solowa (1957), který spojil agregátní produkční funkci s technickým pokrokem. Tempo růstu reálného HDP je tak rovné váženému součtu temp růstu práce a kapitálu plus tempo růstu technického pokroku. Vahami jsou pracovní elasticita produktu a kapitálová elasticita produktu. Za předpokladu konstantních výnosů z rozsahu je součet obou elasticit roven jedné. Jestliže se nyní mezní produkt faktorů rovná jejich ceně, pak se pracovní elasticita produktu rovná důchodovému podílu práce a kapitálová elasticita se rovná důchodovému podílu kapitálu.

Uvedená formulace, označovaná jako růstové účetnictví, rozkládá tempo růstu produktu na příspěvek růstu práce a kapitálu na straně jedné a příspěvek růstu technického pokroku na straně druhé. Úpravou získáme, že tempo růstu produktivity práce je rovné tempu růstu vybavenosti práce kapitálem násobené důchodovým podílem kapitálu a tempu růstu technického pokroku. Účelem empirické analýzy je zjistit tempo růstu technického pokroku. Protože tempa růstu produktivity práce a vybavenosti práce kapitálem a rovněž důchodový podíl práce empiricky zjistíme, je tempo růstu technického pokroku vypočítáno jako residuál.

¹ Česká republika, Maďarsko, Polsko, Slovensko, Slovinsko, Estonsko, Litva a Lotyšsko.

² Blíže viz příspěvek M. Hájka, In: A. Kadeřábková a kol., Růst, stabilita a konkurenceschopnost IV. Praha, Linde 2008, s. 35-47.

Zdrojem statistických údajů a z nich odvozených veličin pro ČR jsou národní účty ČSÚ a pro ostatní nové členské země EU (a rovněž pro průměr zemí EU-15) Statistická příloha European Economy vydaná Evropskou komisí (ECFIN, 2007). Důchodový podíl práce představuje (stejně jako pro Českou republiku) podíl náhrad zaměstnancům zvýšený o náhrady podnikatelům na celkové hrubé přidané hodnotě (v b.c.) a je tedy v čase proměnlivý. Práce je měřena fyzickým počtem všech zaměstnaných osob. Časovou řadu fyzické zásoby fixního kapitálu pro Českou republiku publikuje ČSÚ. Pro ostatní nové členské země tato řada není k dispozici. Pro odhad této zásoby jsme použili metodu nepřetržitě inventarizace.

3. Srovnání vývoje v zemích EU-10 a EU-15

V této části analyzujeme zdroje růstu reálného HDP/obyv. a produktivity práce v zemích EU-10 ve srovnání s průměrem zemí EU-15.

Růst ekonomické úrovně a produktivity práce

Ekonomická analýza se zaměřuje na dvě období (1995-2000 a 2001-2006). Růst reálného HDP/obyv. byl v prvním období, s výjimkou České republiky, Bulharska a Rumunska, vyšší než v EU-15. V uvedených třech zemích došlo v průběhu tohoto období k poklesu reálného HDP. V následujícím období došlo již ve všech zemích EU-10 k rychlejšímu růstu reálného HDP/obyv. než v EU-15.

S výjimkou Polska a Slovinska se růst reálného HDP/obyv. v ostatních zemích EU-10 mezi oběma obdobími zrychlil, zatímco v EU-15 se zpomalil. Přes toto zpomalení v Polsku a Slovinsku byl růst reálného HDP/obyv. v období 2001-2006 ve všech zemích EU-10 rychlejší než v EU-15 a tak došlo k jejich výraznější konvergenci. Zpomalení růstu reálného HDP/obyv. v Polsku a Slovinsku bylo důsledkem zpomalení růstu produktivity práce a to i přes pozitivní změnu v růstu podílu zaměstnanosti na populaci. Růst produktivity práce se zpomalil i v Estonsku a mírně i na Slovensku a v Lotyšsku. Byl ale vykompenzován růstem podílu zaměstnanosti na populaci.

V České republice a Maďarsku bylo rozhodující zvýšení tempa růstu produktivity práce a v menší míře zvýšení podílu zaměstnanosti na populaci. Nicméně pozitivním rysem je, že se v ČR pokles podílu zaměstnanosti na populaci změnil v jeho růst. Maďarsko zaznamenalo růst tohoto podílu v obou obdobích, i když poněkud pomalejší ve druhém období.

Zajímavý byl vývoj ve třech pobaltských zemích. Tyto země dosáhly relativně nejrychlejšího růstu produktivity práce v obou obdobích a ve druhém období i růst reálného HDP/obyv. Zrychlení růstu reálného HDP/obyv. ve druhém období bylo jednoznačně výsledkem rychlého růstu podílu zaměstnanosti na populaci a to i přes zpomalení růstu produktivity práce v Estonsku a Lotyšsku. V Bulharsku a Rumunsku došlo ve srovnání s prvním obdobím k výraznému zrychlení růstu reálného HDP/obyv., který byl vyšší než v zemích střední Evropy a přiblížil se k tempu růstu v pobaltských zemích. Přes rozhodující příspěvek, kterým bylo zrychlení růstu produktivity práce k růstu reálného HDP/obyv., zanedbatelná nebyla ani změna příspěvku zvyšování podílu zaměstnanosti na populaci. V EU-15 se na rozdíl od zemí EU-10 růst HDP/obyv. zpomalil v důsledku téměř rovnocenného zpomalení růstu produktivity práce i podílu zaměstnanosti na populaci.

Růst produktivity práce a její faktory

Empirická analýza ukazuje, že růst produktivity práce byl ve všech zemích EU-10 v obou obdobích vyšší než v EU-15. V pěti zemích EU-10 (v Polsku, Slovensku, Slovinsku, Estonsku a Lotyšsku) se tempo růstu produktivity práce ve druhém období zpomalilo, ale bylo podstatně vyšší než v EU-15. Nejméně rostla v tomto období produktivity práce ve Slovinsku, ale i tak byla více než třikrát vyšší než v EU-15.

Jak již bylo uvedeno, je růst produktivity práce závislý na růstu vybavenosti práce kapitálem a na technickém pokroku (v širokém smyslu). Rychlejší růst vybavenosti tak vede za jinak stejných okolností k rychlejšímu růstu produktivity práce.

Růst vybavenosti práce kapitálem se v zemích EU-10 s výjimkou Maďarska a Bulharska zpomalil. V Maďarsku se zvýšil z 1,7 % na 2,2 % průměrně ročně a v Bulharsku došlo k nepatrné změně a to od mírného poklesu jen k mírnému růstu. V ostatních osmi zemích se vzhledem k příznivému obrátu ve vývoji zaměstnanosti ve druhém období (kdy se pokles zaměstnanosti ve většině zemí změnil v růst) růst vybavenosti práce kapitálem zpomalil. To se týká především pobaltských zemí, kde změna od poklesu zaměstnanosti k jejímu růstu byla nejvýraznější a tedy růst vybavenosti kapitálem se zřetelně zpomalil. I přes toto zpomalení však její dynamika zůstala na relativně vysoké úrovni.

Ve srovnání s EU-15, kde se tempo růstu vybavenosti zvýšilo z 0,8 % na 1,2 % průměrně ročně, dosahovaly země EU-10 vyšší tempo růstu vybavenosti. Výjimkou je Bulharsko a ve druhém období ještě Polsko.

Růst vybavenosti práce kapitálem přispívá k růstu produktivity práce v závislosti na jeho váze. Hovoříme pak o **příspěvku** růstu vybavenosti k růstu produktivity práce. Tento příspěvek byl s výjimkou Slovenska a Estonska v období 1995-2000 relativně malý. Nejvyšší příspěvek tempa růstu vybavenosti byl v obou obdobích dosažen v Estonsku a na Slovensku, ve druhém období pak ještě v Lotyšsku. V Maďarsku a Bulharsku se mezi obdobími 1995-2000 a 2001-2006 příspěvek růstu vybavenosti k růstu produktivity práce zvýšil, ale v ostatních zemích EU-10 se snížil. Nejvíce na Slovensku a v Estonsku. Růst vybavenosti práce kapitálem a tedy akumulace fixního kapitálu přispěly k růstu produktivity práce jen mírně.

Vedle příspěvku růstu vybavenosti je důležitým faktorem růstu produktivity práce technický pokrok v širokém smyslu. Růst příspěvku technického pokroku je výsledkem celé řady kvalitativních faktorů. Nejvyšší tempo růstu technického pokroku v období 1995-2001 bylo dosaženo v pobaltských zemích, poté v zemích střední Evropy a nakonec v Bulharsku a Rumunsku. V období 2001-2006 byly rovněž na prvním místě pobaltské země, ale situace se změnila na dalších místech, když Bulharsko i Rumunsko dosáhlo vyššího tempa růstu než země střední Evropy. Rumunsko přitom dosáhlo přibližně stejného tempa růstu jako pobaltské země. Na tomto příznivém vývoji se významně podílely přímé zahraniční investice, které byly zdrojem realizace efektivních inovací a přinášely do ekonomik know-how.

Příznivým rysem je, že v sedmi zemích z EU-10 se tempo růstu technického pokroku mezi obdobími 1995-2000 a 2001-2006 zvýšilo (v České republice, Maďarsku, Slovensku, Litvě, Lotyšsku, Bulharsku a Rumunsku) a pouze ve třech se snížilo (v Polsku, Slovinsku a Estonsku), ale i

tak zůstalo na relativně vysoké úrovni. Vzhledem ke snížení tempa růstu technického pokroku v EU-15 z 1,1 % na 0,5 %, bylo i nejnižší tempo růstu technického pokroku ve druhém období, dosažené ve Slovinsku (2,5 %), podstatně vyšší než v EU-15.

Souběžně zvýšení příspěvku obou faktorů k růstu produktivity práce, tj. tempa růstu vybavenosti práce kapitálem a růstu technického pokroku, dosáhlo Maďarsko a Bulharsko. Naopak souběžný pokles příspěvku obou faktorů k poklesu tempa růstu produktivity práce byl zaznamenán v Polsku a Slovinsku.

Ve třech zemích EU-10 (v Polsku, Slovinsku a Estonsku) se na zpomalení růstu produktivity práce podílelo zpomalení růstu technického pokroku. V EU-15 se tempo růstu produktivity práce zpomalilo a bylo jednoznačně výsledkem zpomalení růstu technického pokroku, když příspěvek růstu vybavenosti se mírně zvýšil.

Charakteristickým rysem vývoje zemí EU-10 je rozhodující podíl růstu technického pokroku na růstu produktivity práce při jejím relativně vysokém růstu. V letech 2001-2006 bylo pořadí zemí z tohoto hlediska následující: Bulharsko 97 %, Polsko 91 %, Litva 91 %, Rumunsko 93 %, Česká republika 89 %, Lotyšsko 82 %, Slovinsko 81 %, Estonsko 81 %, Maďarsko 78 %, Slovensko 74 % a EU-15 56 %.

V souhrnu se ve většině zemí EU-10 mezi obdobími 1995-2000 a 2001-2006 zrychlil růst reálného HDP/obyv. Všechny země EU-10 dosáhly ve druhém období vyššího růstu reálného HDP/obyv. než EU-15. Na tomto zrychlení se podílelo především zrychlení růstu produktivity práce, ale rovněž se zvyšoval podíl zaměstnanosti na populaci. Výjimku představují tři pobaltské země, kde rozhodujícím faktorem bylo zrychlení růstu podílu zaměstnanosti na populaci (po poklesu v období 1995-2000). Naproti tomu tempo růstu reálného HDP/obyv. v EU-15 se snížilo. Na tomto poklesu se téměř rovnoměrně podílelo zpomalení růstu produktivity práce i podílu zaměstnanosti na populaci.

Růst vybavenosti práce kapitálem a rovněž jeho příspěvek k růstu produktivity práce byl v zemích EU-10 s výjimkou Slovenska a Estonska relativně malý. Kromě Maďarska a Bulharska se v období 2001-2006 ještě zpomalil. Růst vybavenosti práce kapitálem přispěl k růstu produktivity práce tedy jen mírně.

Rozhodujícím faktorem růstu produktivity práce byl v zemích EU-10 růst technického pokroku a to i přes jeho zpomalení v Polsku, Slovinsku a Estonsku v období 2001-2006. S výjimkou Bulharska v období 1995-2000 bylo v zemích EU-10 tempo růstu technického pokroku vyšší než v EU-15 v obou zkoumaných obdobích. Analýza prokázala, že nejrychlejší růst produktivity práce i technického pokroku v obou obdobích zaznamenaly pobaltské země, k nimž se ve druhém období přičítalo Rumunsko.

Do budoucna je otázkou v jaké míře je dosavadní vysoké tempo růstu technického pokroku udržitelné. Zřejmě bude nutné zlepšit fungování trhu práce a lépe využívat pracovní zdroje. Stejně tak důležité bude zvyšování investic do vzdělání a dalšího vzdělávání. Rovněž zvyšování investic (a zabezpečení jejich financování) zpředměťující nejnovější technický pokrok bude důležitým faktorem růstu produktivity práce, včetně využívání výhod, které přináší integrace v rámci Evropské unie. To bude záviset na vytváření makroekonomického prostředí, hospodářských reformách a na racionálních opatřeních hospodářské politiky.

Omezení vypovídací schopnosti HDP

Ukazatel hrubého domácího produktu (HDP) je v analýzách používán jako základní makroekonomická charakteristika ekonomického výkonu jednotlivých zemí. Podle předstihu v tempech růstu tohoto klíčového ukazatele se obvykle hodnotí též rychlost reálné konvergence. V integrujících se malých otevřených ekonomikách, dohánějících ekonomickou úroveň vyspělejších zemí, však hraje velkou roli též efektivnost obchodu s vnějším světem a stupňující se odliv zisků nadnárodních podniků, ke kterému dochází na určitém stupni zralosti přímých zahraničních investic. Tyto faktory významně ovlivňují zužování ekonomické mezery vůči vyspělým zemím.¹

Při analýze reálné konvergence nelze proto opomíjet vliv vývoje směnných relací a přesuny důchodů mezi zeměmi. Z těchto důvodů je nutno používat alternativní ukazatele a rozlišovat koncept HDP od reálného hrubého domácího důchodu (RHDD), zahrnujícího přínosy a ztráty z obchodování se světem, a od hrubého národního důchodu (HND), v jehož konstrukci je obsažen přesun prvotních důchodů. Ani toto rozlišení však nepostihuje nový jev, který nastal v etapě globalizace při hromadném přemísťování výrobu do rozvíjejících se zemí s řádově nižší mzdovou a cenovou hladinou. Při analýze těchto procesů vzniká problém, jak rozdělit efekty mezi zúčastněné země.

1. RHDD vs. HDP

Ukazatel HDP, měřený ve stálých domácích cenách, nezachycuje přínos či ztrátu ze změn směnných relací (terms of trade, T/T). Nevystihuje proto plně ani změny reálné mezi-národní pozice jednotlivých ekonomik a rychlost jejich reálné konvergence. Postup reálné konvergence je v mezinárodním srovnání posuzován podle vývoje HDP v běžných paritách kupní síly, ve kterých se odráží nejen růst objemu HDP, ale i změny v ocenění vyvážené produkce v relaci k produkci dovážené.

Do dlouhodobé tendence zlepšování poměru mezi vývozními a dovozními cenami se promítá **vývoj kvalitativních parametrů** obchodovaného zboží a služeb, daný přesunem k technologicky náročnějším a sofistikovanějším produktům s vyšší cenovou úrovní. Vliv má i dlouhodobá tendence přerozdělování důchodů mezi zeměmi produkujícími základní suroviny (zejména ropu) a zeměmi odběratelskými. Rozdíl mezi tempy růstu RHDD a HDP v dlouhodobém měřítku odráží rychlost přechodu dané země ke znalostní ekonomice. Tato fundamentální tendence však je modifikována jak výkyvy v cenách základních surovin, tak i odbouráváním výchozího velkého rozdílu mezi tržním kurzem a paritou kupní síly měny v transformujících se ekonomikách (tzv. srážky za zboží z východu).

V České republice se T/T vyvíjejí dlouhodobě příznivěji než v ostatních středoevropských nových členských zemích (EU-5). Mezi roky 1995 a 2006 se zvýšily o 10 %, zatímco v ostatních zemích se zhoršily (v Polsku až o 6 %) nebo stagnovaly (ve Slovinsku). V letech 2001–2006, i přes výrazné zvýšení světových cen energie a surovin, dosáhla Česká republika zlepšení T/T o více než 4 %, zatímco v Maďarsku a na Slovensku se o 1 až 2 % zhoršily. V důsledku zlepšování T/T se ukazatel RHDD v České republice vyvíjí dlouhodobě příznivěji než HDP. Rozdíl činil v období 2001–2006 v průměru 0,5 p.b. ročně (v období

2001–2005 až 0,8 p.b.). Tento faktor odlišuje vývoj české ekonomiky od ostatních zemí EU-5. Na Slovensku a v posledních letech i v Maďarsku vede zhoršování T/T k nižšímu růstu RHDD než HDP, zatímco v Polsku byl rozdíl mírně kladný a ve Slovinsku neutrální (viz tabulka 1).

Tabulka 1: Tempa růstu HDP a RHDD v EU-5 a v EU-27, 2001–2006 (roční průměry v %)

	HDP na obyvatele	RHDD na obyvatele ¹⁾	Rozdíl v p.b.
EU-27	1,6	1,6	0,0
Česká republika	4,2	4,7	0,5
Maďarsko	4,5	4,4	-0,1
Polsko	3,6	3,9	0,3
Slovensko	5,2	4,9	-0,3
Slovinsko	3,8	3,8	0,0

Poznámka: 1) Vzhledem k nedostupnosti údajů o RHDD za většinu zemí byl na základě dat EUROSTATU a ECFIN proveden vlastní výpočet podle vzorce $RHDD = HDP + T$, kde $T = (X - M)/P - (X/P_X - M/P_M)$, kde X = vývoz zboží a služeb, M = dovoz zboží a služeb, P_X = cenový deflátor vývozu, P_M = cenový deflátor dovozu a P = průměrný cenový deflátor salda vývozu a dovozu. Pramen: EUROSTAT, National Accounts a ECFIN, Economic Forecast, Autumn, s. 30-31 a 80-83; vlastní výpočty.

2. HND vs. HDP

Rozlišování konceptu domácího produktu a národního důchodu nabývá v transformujících se malých otevřených ekonomikách na významu při zvyšujícím se vlivu zahraničních investic, ze kterých na určitém stupni zralosti jejich vlastníci přesunují své zisky do mateřských zemí – sídel nadnárodních společností. V některých zemích EU-5 s větší migrační pracovních sil (Slovensko) má rovněž značný vliv přesun mezd, které zasílají pracovníci ze zahraničí do svých domovských zemí.

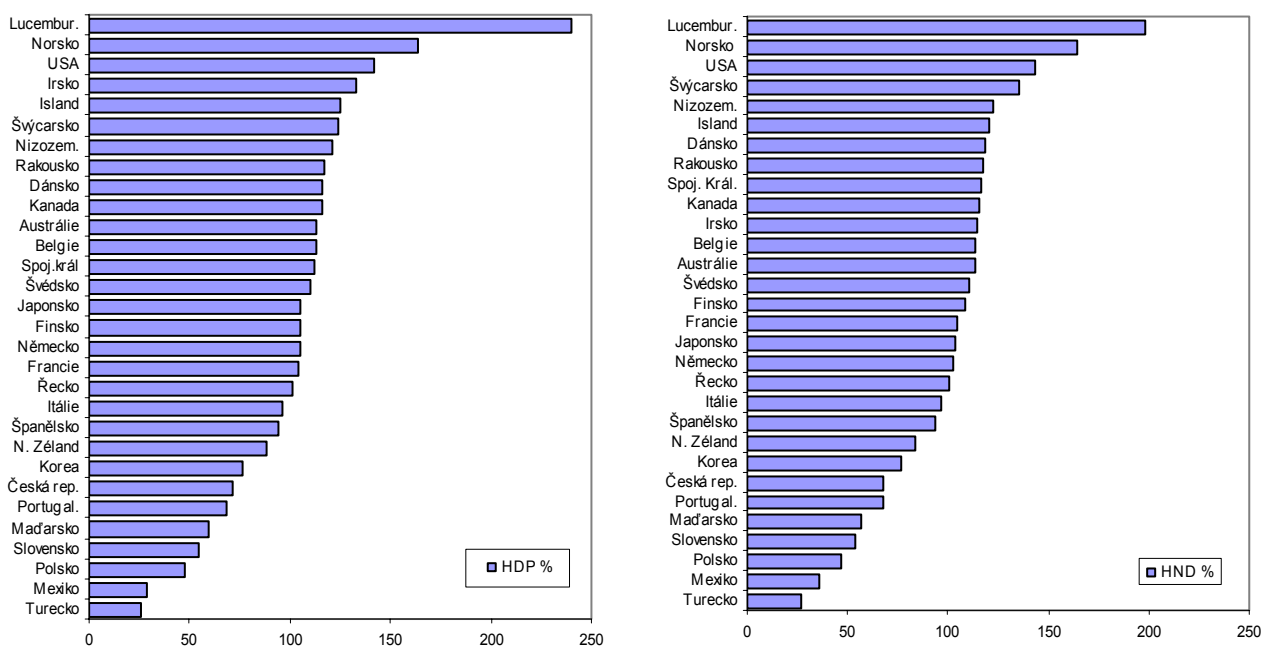
Přesun prvotních důchodů, který se projevuje v rozdílu mezi HDP a HND, je na běžném účtu platební bilance evidován v bilanci výnosů. S dozráváním zahraničních investic přechází tato bilance do pasiva a stává se zdrojem celkového deficitu běžného účtu. V České republice obchodní a výkonová bilance (tj. bilance zboží a služeb) přešla od roku 2005 do aktiva (také pod vlivem zvýšeného vývozu společností pod zahraniční kontrolou), avšak rostoucí pasivum bilance výnosů v důsledku odlivu zisků zahraničních společností vede k tomu, že deficit běžného účtu po výrazném poklesu v roce 2005 na 2,7 % HDP začal opět stoupat na 4,1 % HDP v roce 2006.²

Rozdíl v úrovni HDP a HND ovlivňuje i mezinárodní pozici zemí. Ekonomická úroveň se obvykle posuzuje podle úrovně HDP na obyvatele v paritě kupní síly (v zemích EU-27 v paritě kupního standardu PPS, který vychází z průměrné cenové úrovně této skupiny zemí). Podle úrovně HDP na obyvatele je např. Irsko na předním místě v rámci zemí EU-27 (hned za atypickým Lucemburskem, kde je HDP zvyšován velkým množstvím dojíždějících pracovníků a enormně vysokým podílem sektoru finančních podniků). Podle úrovně HND na obyvatele se však posouvá až na 10. místo, blíže k úrovni Německa a Francie. V rámci 30 zemí OECD se Irsko posouvá ze 4. místa v pořadí podle HDP na obyvatele až na 11. místo podle HND/obyv.

¹ Blíže viz příspěvek R. Vintrové, In: A. Kadeřábková a kol., Růst, stabilita a konkurenceschopnost IV. Praha, Linde 2008, s. 70-91.

² V roce 2006 činilo aktivum bilance zboží 68 mld. Kč a aktivum bilance služeb 35 mld. Kč, zatímco pasivum bilance výnosů dosáhlo 183 mld. Kč.

Obrázek 1: Pořadí zemí OECD podle HDP a HND na obyvatele (2005, OECD-30 = 100)

Pramen: OECD: Main Economic Indicators, Paris 2007, OECD: Factbook, Paris 2007.

3. Odraz hromadného přemísťování výroby v HDP

Zapojení Číny, Indie a zemí bývalého východního bloku do globálního trhu spolu s rozvojem komunikačních a dopravních technologií vneslo nové prvky do světového vývoje. Nebývalé rozšíření toků zboží a služeb spolu s uvolněním pohybu finančního kapitálu v mezinárodním měřítku umožňuje vyhledávat atraktivní příležitosti ke kombinacím mzdově a kvalifikačně výhodného využití pracovních sil. Současně se přenášejí poznatky technologického pokroku, které jsou nejvýznamnějším činitelem probíhajících změn. Alokace výroby se stává více závislou na relativní ceně pracovní síly a odtrhuje se od cílových trhů. Dochází k migraci pracovních sil a k přemísťování výroby. V analýzách je směna zboží a služeb mezi rozvojovými a rozvinutými zeměmi interpretována jako vzájemně výhodná výměna globálního řízení a globálních idejí, směřující do míst, kde existují potřebné lokální dovednosti (včetně místního řízení a idejí) za atraktivní ceny. Podobně jsou charakterizovány jako vzájemně výhodné i migrační toky pracovních sil, které však jsou různými administrativními metodami více brzděny. Tyto výměnné toky rozšiřují globální trh práce pro nízké, střední a vysoké mzdy. Ekonomiky s nízkými náklady využívají snazšího přístupu ke kapitálu, financujícímu jejich růst. Konzumentské země těží z výhodného dovozu za nízké ceny.

V procesu globalizace trhu práce se objevují **nové faktory ekonomického růstu**. Jsou to přínosy založené na rozšíření dělby práce mezi vyspělými ekonomikami a ekonomikami rozvojovými. Procesy outsourcingu a offshoringu vedou k tomu, že zboží a služby pro mezispotřebu jsou v podstatně větší míře než dříve dováženy ze zemí s výrazně nižší mzdovou a cenovou hladinou. Jejich běžná cena, vstupující do nákladů odběratelských podniků, představuje pouze zlomek ceny původní (v dovozech USA z Číny pětinu). To vede k prudkému poklesu materiálových nákladů a zvýšení zisku i přidané hodnoty. V dotčených odvětvích dochází k úbytku pracovních míst. Získávají však velké nákladové výhody při zpětném dovozu levných součástek, dílů a veškeré mezispotřeby. Podobně tomu je s levnými dovozy hotových výrobků pro konečnou spotřebu a investi-

ce. Následně se při rozšíření obchodu zvyšuje absorpční kapacita rozvojových zemí a vyspělým ekonomikám se rozšiřují příležitosti k vývozu sofistikovaných výrobků. Tím dochází ke kompenzaci zaniklých pracovních míst v jiných odvětvích a sektorech ekonomiky. Tyto procesy probíhají s různými výkyvy a liší se v jednotlivých ekonomikách. Např. v USA se nahrazování míst oproti Japonsku.

Vzniká otázka, jak rozdělit vznikající efekty mezi jednotlivé ekonomiky tak, aby byl správně zachycen jejich růst, produktivita práce a navazující ukazatele. Standardní statistické postupy nejsou na novou úlohu připraveny. Vzestup přidané hodnoty a růst produktivity, ovlivněný outsourcingem, není zásluhou domácích pracovníků. (To může být jedním z důvodů, proč mzdy v USA nerostou úměrně růstu produktivity.) Zohlednění přínosů nebo ztrát z obchodování se světem v ukazatelích typu reálného důchodu tyto změny rovněž nepostihuje. Index dovozních cen nepřihlíží k prudce se zvyšujícímu podílu dovozu ze zemí s výrazně nižší cenovou úrovní. Na nově dovážené výrobky a služby se aplikuje průměrný cenový index příslušné podskupiny dovozu z minulosti. Při jejich užití ve výrobní i konečné spotřebě a v investicích jsou však oceněny stálými cenami zboží a služeb původní americké proveniencí. Vliv změn směnných relací je tak podceňován a naopak nadsazovány jsou přínosy ze zvýšení domácí produktivity a růst HDP.

V diskusi amerických ekonomů je popisovaný jev pojmenován jako **fiktivní HDP - phantom GDP**. Přístupem k pochopení tohoto problému a jeho vyjádření v analýze je rozlišení cenových úrovní různých zemí za pomoci kategorie srovnatelných cenových hladin a odhad důsledků nekonzistence cenových indexů, používaných při převodu jednotlivých složek HDP do stálých cen. Vykazování ekonomického růstu v národních hranicích se za těchto podmínek stává obtížnější. Vzniká problém, jak zachytit obchodování zemí s různou cenovou úrovní, když nominální kurz měny v rozvojových zemích se silně odchyluje směrem dolů od parity kupní síly. V rámci evropských zemí není tento problém tak zřetelný jako v obchodování USA s Čínou, má však rovněž svou relevanci, zejména v tocích mezi novými a starými členy EU.

Institucionální sektory v české ekonomice

Zkoumání hospodářského vývoje se nemůže omezit na národní hospodářství jako celek, protože ekonomická aktivita se odehrává v rámci institucionálních jednotek a ve vzájemných vztazích mezi nimi. Systém národních účtů proto obsahuje sektorové účty, které sdružují institucionální jednotky do širších celků a umožňují analýzu důchodových, kapitálových a finančních transakcí sektorů a tím i lepší pochopení fungování národní ekonomiky.¹

1. Institucionální sektory a sektorové účty

ESA 1995 rozeznává 5 domácích (rezidentských) institucionálních sektorů,² které se od sebe liší různými cíli, funkcemi i zdroji, s nimiž disponují:

- **nefinanční podniky**, kterými mohou být podniky soukromé, veřejné a podniky pod zahraniční kontrolou, vytvářejí převážnou část výrobků a služeb pro trh za účelem dosahování zisku;
- **finanční instituce** se převážně zabývají tržními finančními operacemi. Patří sem centrální banka, soukromé i veřejné finanční instituce, pojišťovny a penzijní fondy (včetně finančních institucí, pojišťoven a penzijních fondů pod zahraniční kontrolou);
- **vládní instituce** poskytují veřejné statky a služby na netržním základě (zdarma či za ceny, které nekryjí plně náklady). Další funkcí vládního sektoru je přerozdělování národního důchodu. Patří sem vládní organizace, státní a místní správa a fondy sociálního zabezpečení spravované státem;
- **soukromé neziskové instituce sloužící domácnostem** poskytují některé služby domácnostem na netržním základě;
- **domácnosti**, jejichž ekonomickou funkcí je především realizace soukromé spotřeby. Jako malovýrobci však mohou též vyrábět zboží či poskytovat služby pro trh.

Sektorové účty mají podobnou logiku jako konsolidované účty za celé národní hospodářství a jsou sestavovány ve formě úplné posloupnosti účtů (účet výroby, účet tvorby důchodů, účet rozdělení prvotních důchodů, účet druhotného rozdělení důchodů, účet znovurozdělení naturálních důchodů, účet užití důchodů, účty akumulace a finanční účty). Každý účet obsahuje bilanční položku, která vyrovnává zdroje s užitím. Tyto bilanční položky představují klíčové ukazatele charakterizující jednotlivé sektory. Jsou to: hrubá přidaná hodnota (účet výroby), hrubý (čistý) provozní přebytek (účet tvorby důchodů), hrubý (čistý) národní důchod (účet prvotního rozdělení důchodů), hrubý (čistý) disponibilní důchod (účet druhotného rozdělení důchodů), hrubé (čisté) úspory (účet užití disponibilního důchodu), čisté půjčky/výpůjčky (kapitálový účet).

¹ Blíže viz příspěvek V. Spěváčka, In: A. Kadeřábková a kol., Růst, stabilita a konkurenceschopnost IV. Praha, Linde 2008, s. 48-69.

² Klasifikace **institucionálních sektorů a subsektorů**: Národní hospodářství celkem (S.1), Nefinanční podniky (S.11), Finanční instituce (S.12), Vládní instituce (S.13), Domácnosti (S.14), Neziskové instituce sloužící domácnostem (S.15), Nerezidenti (S.2). **Nefinanční podniky**: Veřejné nefinanční podniky (S.111), Národní soukromé nefinanční podniky (S.112), Nefinanční podniky pod zahraniční kontrolou (S.113). **Finanční instituce**: Centrální banka (S.121), Ostatní měnové finanční instituce (S.122), Ostatní finanční zprostředkovatelé (S.123), Finanční pomocné instituce (S.124), Pojišťovny a penzijní fondy (S.125). **Vládní instituce**: Ústřední vládní instituce (S.1311), Národní vládní instituce (S.1312), Místní vládní instituce (S.1313), Fondy sociálního zabezpečení (S.1314).

2. Význam institucionálních sektorů v české ekonomice

Při **tvorbě hrubé přidané hodnoty (HPH)** má rozhodující podíl sektor nefinančních podniků (viz tabulka 1). V roce 2006 vytvářel téměř 65 % hrubé přidané hodnoty v národním hospodářství a jeho podíl se v letech 1995-2006 zvyšoval. V rámci nefinančních podniků se v důsledku privatizace snížil podíl veřejných podniků (z 34,1 % v roce 1995 na 9,8 % v roce 2006) a výrazně vzrostl podíl podniků pod zahraniční kontrolou (z 8,5 % v roce 1995 na 36,5 % v roce 2006).

Podíl finančních podniků na tvorbě přidané hodnoty je relativně malý (v roce 2006 činil 3,3 %) a podíl vládních institucí zůstával více méně stabilní. Domácnosti v roce 1995 vytvářely více než čtvrtinový podíl HPH.³ Ten však poklesl za desetileté období o 7,1 procentního bodu. Charakter hrubé přidané hodnoty v sektoru domácností je různorodý, protože kromě malých podniků nezapsaných v obchodním rejstříku značná část přidané hodnoty se odvozuje od tzv. imputovaného nájemného, zemědělského samozásobení a individuální bytové výstavby a rekonstrukcí.

Tabulka 1: Podíl institucionálních sektorů na hrubé přidané hodnotě (běžné ceny v %)

	1995	2000	2005	2006
Nefinanční podniky	57,1	61,4	63,5	64,2
Finanční instituce	3,2	2,7	3,0	3,3
Vládní instituce	13,3	13,1	13,6	13,1
Domácnosti	26,4	22,9	19,9	19,3
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0

Pramen: ČSÚ – roční národní účty, vlastní výpočty.

Prvotní důchody vznikají v procesu výroby. Jde zejména o náhrady zaměstnancům a provozní přebytek. Zde se projevovala tendence rychlejšího růstu provozního přebytku, která zlepšovala finanční situaci podniků. V sektoru nefinančních podniků se podíl náhrad zaměstnancům na čisté přidané hodnotě snížil ze 73 % v roce 1995 na 64 % v roce 2006 a podíl provozního přebytku se naopak zvýšil ve stejném období z 27 % na 36 %.

Účet prvotního rozdělení ukazuje, jak jsou generované prvotní důchody dále rozdělovány ve formě důchodů z vlastnictví (úroků, dividend či reinvestovaných zisků). V procesu prvotního rozdělení dochází k přesunům důchodů mezi sektory, ale i k pohybu důchodů mezi zeměmi. Odliv prvotních důchodů ze země snižuje národní důchod proti domácímu produktu. Součet sald prvotních důchodů sektorů představuje čistý národní důchod země.

V mezinárodních srovnáních se většinou pracuje s ukazateli hrubého domácího produktu (HDP) a hrubého národního důchodu (HND).⁴ Česká republika patří mezi země, u nichž relativně značná část důchodu vytvořeného na území země odplouvá do zahraničí. Čistý odliv prvotních důchodů (rozdíl mezi jejich přílivem a odlivem) představoval v roce 2006 174,4 mld. Kč a HND byl o 5,4 % menší než

³ V některých zemích je podíl domácností na tvorbě HPH ještě vyšší. Např. v Polsku v roce 2005 tento podíl přesahoval 30 % a v Řecku dosahoval téměř 50 %.

⁴ Ty jsou proti ukazatelům čistého národního důchodu a čistého domácího produktu vyšší o spotřebu fixního kapitálu.

HDP. V nových členských zemích EU ze střední Evropy s výjimkou Slovinska začíná být rozdíl mezi HDP a HND významný (viz tabulka 2).

Tabulka 2: Hrubý národní důchod v % HDP

	2004	2005	2006	HND-HDP ¹
EU-15	100,5	100,3	100,2	0,3
ČR	94,5	95,1	94,6	-5,3
Maďarsko	94,1	94,1	92,8	-6,3
Polsko	95,9	96,6	96,5	-3,7
Slovensko	96,0	97,3	97,5	-3,1
Slovinsko	98,8	99,1	98,9	-1,1

Poznámka: ¹Roční průměr v letech 2004–2006 v p.b. Pramen: EUROSTAT – National Accounts, vlastní výpočet.

Procesy prvotního a druhotného rozdělení mění podíl jednotlivých sektorů na hrubém disponibilním národním důchodu proti jejich podílu na hrubé přidané hodnotě (viz tabulka 3). Jde o jakýsi konečný důchod, z něhož se hradí konečná spotřeba, a zbytek představují úspory. Platí vztah, že součet prvotních důchodů plus saldo druhotného rozdělení se rovná disponibilnímu důchodu.

Tabulka 3: Podíl sektorů na hrubém disponibilním národním důchodu (v %)

	1995	2000	2005	2006
Podniky	14,4	18,2	18,6	19,8
Vládní instituce	26,5	23,8	27,0	26,3
Domácnosti	59,1	58,0	54,4	53,9
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0

Pramen: ČSÚ, roční národní účty, vlastní výpočty.

Účet užití disponibilních důchodů ukazuje, jaká část disponibilních důchodů byla použita na úhradu konečné spotřeby (to se týká pouze domácností a vládních institucí) a jaká část zbyla na úspory, které jsou základním zdrojem pro financování investic (viz tabulka 4).

Tabulka 4: Podíly sektorů na hrubých národních úsporách (v %)

	1995	2000	2005	2006
Podniky	48,8	70,7	72,3	74,9
Vládní instituce	19,9	9,6	14,9	14,5
Domácnosti	31,3	19,7	12,8	10,6
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0

Pramen: ČSÚ – roční národní účty, vlastní výpočty.

Z tabulky je zřejmý rostoucí podíl **podniků** na hrubých úsporách, který se zvýšil zhruba z jedné poloviny v roce 1995 na tři čtvrtiny v roce 2006. To je výrazný skok, který byl dán rychlým růstem provozního přebytku (ziskovosti podniků). Sektor **domácností** se nejvíce podílel na disponibilních důchodech (53,9 % v roce 2006), jejichž převážnou a stále rostoucí část použil na spotřební výdaje. Silně tak poklesla tvorba úspor domácností. Ve srovnání s vyspělými zeměmi EU je míra úspor domácností v ČR na velmi nízké úrovni.

Z makroekonomického hlediska je důležitý **vztah mezi úsporami a investicemi**. V případě přebytku úspor nad investicemi je sektor schopen poskytovat finanční prostředky ostatním sektorům a naopak při vyšších investicích než jsou úspory má sektor potřebu financování z úspor ostatních sektorů nebo ze zahraničí. Za celé národní hospodářství se rozdíl mezi hrubými úsporami a tvorbou hrubého kapitálu rovná saldu běžného účtu platební bilance. Mezera mezi úsporami a investicemi doplněná o kapitálové transfe-

ry a čisté pořízení nevyráběných nefinančních aktiv určuje výši čistých půjček (+) nebo výpůjček (-).

Tabulka 5: Čisté půjčky (+)/výpůjčky (-) podle sektorů (mld. Kč)

	1995	2000	2005	2006
Podniky	-90,4	-28,8	28,8	26,2
Vládní instituce	-197,0	-81,5	-104,2	-86,5
Domácnosti	234,1	7,0	-9,8	-27,7
Národní hospodářství celkem	-53,3	-103,3	-85,2	-88,0

Pramen: ČSÚ – roční národní účty, vlastní výpočty.

Podnikatelský sektor zaznamenal velmi pozitivní vývoj, protože čisté výpůjčky se prudce snížily mezi lety 1995 a 2000 a v letech 2005 a 2006 byl tento sektor schopen poskytovat půjčky ostatním sektorům. Na tento vývoj pozitivně působily finanční instituce ovlivněné sanací bankovního sektoru (kapitálové transfery ve prospěch bank) a růstem zisků bank. Nicméně i nefinanční podniky snížily potřebu financování z cizích zdrojů a v jediném roce (2005) dokonce poskytovaly půjčky. Zcela evidentní je nepříznivá situace sektoru vládních institucí. Jejich čisté výpůjčky, které představují deficit veřejných financí podle ESA 1995, se stávají základním zdrojem makroekonomické nerovnováhy. Vážná se jeví i situace domácností, které v letech 2005 a 2006 již neměly schopnost poskytovat půjčky ostatním sektorům, ale naopak samy si začaly vypůjčovat. Jednou z příčin tohoto vývoje je i prudký nárůst půjček domácností u finančních institucí. Pokles úspor spolu s růstem zadluženosti domácností představuje negativní stránku rychlé expanze úvěrů pro domácnosti.

3. Evropské sektorové účty

Evropské sektorové účty představují novou oblast makroekonomické statistiky, která vychází z potřeb detailnější analýzy ekonomického vývoje základních sektorů ekonomiky i z potřeb Evropské centrální banky a národních centrálních bank, jež hodnotí finanční stabilitu ekonomiky a jednotlivých sektorů. Na jejich sestavování se podílí EUROSTAT a Evropská centrální banka. Začaly se publikovat v polovině roku 2007 se čtvrtletní periodicitou. Vycházejí z ESA 1995 a sestavují se zpětně od 1. čtvrtletí 1999. Protože jde o nový statistický produkt, je možné očekávat zdokonalování metodologie a následné revize.

Evropské sektorové účty se kromě souhrnů za EU-27 a EU-13 prozatím publikují za 17 zemí EU a pokrývají období 1999–2006. Cenné je uspořádání účtů ve formě integrovaných hospodářských účtů, v níž jsou zobrazeny účty za všechny institucionální sektory v jediné tabulce, která na pravé straně má zdroje podle sektorů a na levé straně užití podle sektorů. Účty výroby, tvorby důchodů, prvotního a druhotného rozdělení, užití disponibilního důchodu i účty kapitálové jsou seřazeny za sebou a jsou tak zřejmé vztahy mezi účty. Pro analytické využití se propočítávají a publikují tři základní ukazatele:

- míra úspor domácností (household saving rate);
- míra investic nefinančních podniků (business investment rate);
- míra zisku nefinančních podniků (profit share of non-financial corporations).

Evropská centrální banka spolupracuje s EUROSTATem na rozvíjení systému sektorových účtů a na jejich analytickém využití. Soustřeďuje se na zpracování čtvrtletních účtů.